

מאמר זה

בניין בית המקדש בידי שבי הגולה

הקדמה

עם שובם לארץ ישראל, בשנה הראשונה למלכות כורש, החלו שבי הגולה לבנות את בית המקדש. אלא שצרי יהודה הלשינו בפני השלטונות וטענו ששבי הגולה בונים את בית המקדש כדי למרוד במלך, וכך מנעו את המשך הבנייה. רק בשנה השנייה למלכות דריוש, ניתנה רשות להמשיך את עבודת הבניין, וכעבור ארבע שנים, בשנה השישית לדריוש, סיימו שבי הגולה את בניית בית המקדש.

במאמר זה נדון בכמה עניינים הקשורים לבניין בית המקדש השני על ידי שבי הגולה. לא נדון כאן בכל השאלות שיש לדון בהם; המאמר יושלם אי"ה בספר נחמיה, ושם נדון בכמה עניינים נוספים הקשורים לבניין בית המקדש השני והשייכים לכתובים בספר נחמיה (כגון דין בניין בית המקדש בלילה).

האם מינוי מלך אינו מעכב את בניין בית המקדש?

השאלה הראשונה עולה מהגמרא במסכת סנהדרין:

תניא, רבי יוסי אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהן תחילה. כשהוא אומר: "כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק", הוי אומר: להעמיד להם מלך תחילה, ואין כיסא אלא מלך, שנאמר: "וישב שלמה על כיסא ה' למלך". ועדיין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחילה, או להכרית זרעו של עמלק תחילה, כשהוא אומר: "והניח לכם מכל אויביכם וגו' והיה המקום אשר יבחר ה' וגו'", הוי אומר: להכרית זרעו של עמלק תחילה.^{קני}

מדברי הגמרא אנו למדים על שלוש מצוות שבני ישראל נצטוו בהן בכניסתם לארץ, ויש לקיימן לפי הסדר הבא:

- א. העמדת מלך.
- ב. השמדת עמלק.
- ג. בניית בית המקדש.

כך גם כתב הרמב"ם להלכה:

שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך, שנאמר: "שום תשים עליך מלך", ולהכרית זרעו של עמלק, שנאמר: "תמחה את זכר עמלק", ולבנות בית הבחירה, שנאמר: "לשכנו תדרשו ובאת שמה". מינוי מלך קודם למלחמת עמלק, שנאמר: "אותי שלח ה' למשחך למלך, עתה לך והכיתה את עמלק", והכרתת זרע עמלק קודמת לבניין הבית, שנאמר: "ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו, ויאמר המלך אל נתן הנביא אנכי יושב בבית ארזים וגו'".^{קנ}

לפי זה יש לשאול: הרי שבי הגולה לא מינו עליהם מלך, ואם כן כיצד היה מותר להם לבנות את בית המקדש?

הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי משיב על שאלה זו בספרו "עיר הקודש והמקדש":

אכן לעניות דעתי, כל זה היה לראשונה בכניסתם לארץ, נתחייבו באלו שלוש מצוות על פי הסדר הזה: מלך, מחיית עמלק, בניין בית הבחירה. אבל אחר כך נשאר כל חיוב למצווה בפני עצמה... תדע דהא עזרא בנה את הבית השני בלי מלך. והגאון רבי דוד פרידמן [בעל שו"ת שאילת דוד] כתב שם שמה שבנה עזרא היה על פי נביא, אבל לא כן אנו רואים בגמרא שאמרו שלושה נביאים עלו עמהם מן הגולה, אחד שהעיד על

קנו. הלכות מלכים פ"א הלכות א-ב.

המזבח ואחד על מקום המזבח ואחד שמקריבין אף שאין בית. אבל לבניין
הבית כנראה לא היו צריכים לנביא.^{קי}

לפי הגרימ"ט, הגמרא במסכת סנהדרין מדברת רק על בניית בית המקדש הראשון, אבל לאחר מכן, אין הסדר מעכב יותר. כמו כן הגרימ"ט דוחה את שיטת השאילת דוד, שכתב שהייתה נבואה מפורשת לבנות את בית המקדש למרות שלא היה מלך, משום שמהגמרא משמע שהצורך בעדות הנביאים היה רק בכמה עניינים הקשורים למזבח ולהקרבת הקרבנות, אבל עצם בניין המקדש לא היה תלוי בנבואה.

אלא שלכאורה יש ליישב את דברי השאילת דוד. אמנם הגמרא במסכת זבחים מציינת רק שלוש עדויות שהעידו הנביאים, אך הלוא העדויות הללו נמסרו לפני שנבנה בית המקדש. ייתכן אפוא לומר שכאשר הגיע הזמן לבנות את בית המקדש, הייתה נבואה נוספת, שבה ציוו הנביאים את שבי הגולה לבנות את בית המקדש, וכפי שכתוב:

וְהַתְּנַבֵּי חֲגֵי נְבִיא וְזִכְרֶיהָ בַּר עֲדוּא נְבִיא עַל יְהוּדֵי דֵי בִיהוּד וּבִירוּשָׁלַם
בְּשֵׁם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עָלֵיהוֹן. בְּאֲדִין קָמוּ זָרְבָבֶל בַּר שָׂאֲלֵתִיאֵל וְיִשׁוּעַ בַּר
יֹצְדָק וְשָׂרִיו לְמִבְנֵי בֵּית אֱלֹהֵי דֵי בִירוּשָׁלַם וְעִמָּהוֹן נְבִיא דֵי אֱלֹהֵי
מְסַעְדִין לְהוֹן.^{קיח}

הרב דוד מקרלין, שהיה אחד מגדולי הדור לפני כ-150 שנה^{קיט}, כתב קונטרס בעניין חידוש עבודת הקרבנות בימינו, כתשובה לספר דרישת ציון של הרב קלישר זצ"ל.^{קס} במהלך דברי ההקדמה שלו, הוא השווה בין תקופתנו לתקופת שיבת ציון בימי עזרא:

קנז. עיר הקודש והמקדש חלק ה', פרק א'.

קנח. עזרא ה-א-ב.

קנט. ידוע מה שהיה אומר הרב צבי יהודה, שמי שאומר שרוב גדולי ישראל התנגדו לציונות - משקר. הרב צבי יהודה עצמו נפגש עם רבים מגדולי ישראל כדי לברר את דעותיהם בעניין זה, והוא אמר שרוב גדולי ישראל לא התנגדו לציונות ולא תמכו בה, היו כמה שתמכו ורק שניים שהתנגדו: רבי חיים מבריסק ורבי דוד מקרלין.

קס. על אף שרבי דוד מקרלין התנגד בחריפות לציונות ולחידוש הקרבת הקרבנות בזמן הזה,

דלא הוזכרה בברכת ירושלים בניין בית המקדש, שאי אפשר לה להיבנות בלא מלך... ואף שבית שני בנו על פי עזר מלכי פרס על פי הקבלה... ועדיין כל זאת היה להם חוטר מגזע ישי, הוא זרובבל אשר היה מלך. קסא

בהמשך דבריו כתב השאילת דוד שבימי עזרא כבר לא היה מלך על ישראל (למרות שהיו ממונים בתפקיד פחה, כמו נחמיה):

ואי משום קדושת עזרא [שקידש את העיר ירושלים] דהיה בבית שני בלא מלך ובלא אורים ותומים, היינו משום דבעת קדושת החומה לא היה אז זרובבל.

הוי אומר: זרובבל נחשב מלך, אולם שאר הפחות, ואפילו נחמיה שהיה מקורב למלכות, לא נחשבו מלכים. משום כך, כאשר קידשו את העיר ירושלים בימי עזרא ונחמיה, כשזרובבל כבר לא היה בחיים, אי אפשר היה לקדש את העיר לפי כל התנאים הנדרשים, שהרי לא היה אז מלך, ומשום כך אמרו חז"ל שהקדשת העיר אז הייתה לזכר בעלמא. קסב

יש להדגיש נקודה העולה מדבריו של השאילת דוד: הצורך במלך הוא רק בהתחלת מלאכת בניין המקדש. זרובבל מת עוד לפני סיום הבניין, ואף על פי כן המשיכו את המלאכה לאחר הפסקה קצרה. נראה שהשלב הקובע הוא הנחת היסודות של בית המקדש, כפי שעשה זרובבל:

וַיִּסְדּוּ הַבְּנִיִּים אֶת הַיְּכָל ה'. קסג

הוא כתב את דבריו מתוך הערכה רבה לרב קלישר ובסגנון של הימנעות ממחלוקת: "האיר ה' עיני חיבור קטן רב האיכות מדורשי בשלום ציון המתאווים לעלות בחצריהם ה"ה הרב הגאון ירא אלהים מרבים, מורנו הרב צבי הירש המכונה קאלישער. וראיתי בחיבור הזה אם כי מחברו הוא גדול בתורה וביראת חטא הקודמת לחכמתו, עדיין כל זאת מרוב אהבתו לתוכן אדמת ציון ישגה בזה. ואנכי כאשר מעת חגני חונן הדעת אף לאינו הגון לו, לא השגתי על דברי זולתי, רק כתבתי דעתי בזה וראיתי, ומהם יובן סתירת מי שאינו אומר כן, ומעולם לא נתכבדתי בסתירת דברי זולתי, ככה אתנהג בזה העניין וכו'".

קסא. שאילת דוד. הקדמה לקונטרס דרישת ציון וירושלים.

קסב. להרחבה בעניין זה, עיין אוצר המאמרים באוצר מפרשי התנ"ך על ספר נחמיה.

קסג. עזרא ג.!

גם הרד"ק בפירושו לזכריה כתב שזרובבל היה מלך:

ויאמר אלה שני בני היצהר - יצהר הוא השמן, כמו דגן תירוש ויצהר, לפיכך קרא אותם זיתים, והם זרובבל ויהושע, וקראם בני היצהר לפי שנמשחו בשמן המשחה, זה למלוכה וזה לכהונה.^{קסז}

הרב יעקב קמינצקי זצ"ל, בספר אמת ליעקב, כתב דברים דומים, בהתייחסו להזכרת בניין ירושלים והמזבח בברכת מעין שלוש:

אבל לפי זה ניחא לפחות מה שדלגו מלכות בית דוד, שהרי הוצרכו להזכיר בתחילת הברכה "מלך העולם", ואפילו הכי רצו להזכיר מלכות בית דוד, ולפיכך הזכירו בניין ההיכל, שמכיוון דנצטוו ישראל להעמיד להם מלך ואחר כך לבנות להם בית הבחירה, וכיון שכן, כשאנו מזכירים שייבנה בית המקדש, על כורחך שיהיה כבר מלך.^{קסה}

כאשר אנו מזכירים בברכת המזון את בניין בית המקדש, אנו מזכירים גם את השבת מלכות בית דוד, שכן אי אפשר לבנות את בית המקדש ללא מלך מבית דוד. ממשיך הרב קמינצקי ואומר:

ולפי זה יש לומר דזרובבל בן שאלתיאל היה לו דין מלך מצד הירושה, שהרי אבי אביו יכניה היה המלך האחרון, ואפשר שצדקיה נשאר בלא בנים, שהרי נשחטו בחייו, והוא באמת היה הבונה. ואם נדייק במקראות, דכתיב: "ויקם ישוע בן יוצדק וגו' וזרובבל בן שאלתיאל וגו' ויבנו את מזבח", ובפסוק ח' כתיב: "ובשנה השנייה וגו' החלו זרובבל בן שאלתיאל וישוע בן יוצדק וגו' לנצח על מלאכת בית ה'" עיין שם, הרי כשבנו המזבח היה ישוע העיקר וזרובבל הטפל, ובבניין בית המקדש היה זרובבל העיקר וישוע הטפל.

ועיין בספר חגי א', א': "היה דבר ה' ביד חגי הנביא אל זרובבל בן שאלתיאל פחת יהודה ואל יהושע בן יוצדק הכוהן הגדול לאמר: כה אמר וגו' בית

קסד. זכריה ד.ד.

קסה. אמת ליעקב עזרא גב.

ה' להבנות" עיין שם. ואחר כך בפסוק י"ד: "ויער ה' את רוח זרובבל בן שלתיאל וגו' ואת רוח יהושע בן יהוצדק וגו' ויעשו מלאכה בבית ה'", ועיין שם בראב"ע, זה לשונו: "לעולם חולקים כבוד למלכות על הכהונה ועל הנבואה, כמו יהושע לפני כלב, וככה זרובבל לפני יהושע שהוא מבני יהויכין", עד כאן לשונו. הרי דלא קחשיב זרובבל להקדימו מפני שהיה הפחה, אלא שהיה היורש מדיני מלכות.

ומכאן קשה על הרב יצחק שטרן שליט"א שכתב בספר "עת לחננה" שאין צריך מלך בבניין בית המקדש:

אמנם לכאורה קשה לומר שלזרובבל היה מעמד של מלך, שהרי הכתוב מכנה אותו רק בתואר "פחת יהודה", ומשמע שלא היה בגדר מלך לכל דבר ועניין. והדברים נראים פשוטים, שהרי הסמכות השלטונית הייתה נתונה עדיין בידי מלכי פרס, ואי אפשר היה לעשות בארץ דבר ללא רשותם.^{קס"ו}

ובהמשך דבריו כתב:

אמנם אין מכאן [מדברי הרד"ק] ראייה שאכן זרובבל היה מלך לכל דבר ועניין, וכמו שכתב הרד"ק עצמו בביאור הכינוי "פחת יהודה" בו כונה זרובבל: "פירוש שליט או מושל, כי לא נקראו מושלי בית שני מלכים, לפי שהיו ברשות אומות העולם רובם, ובית חשמונאי והורדוס שמשלו לא היה משבט יהודה... ודבר זה ברור ומוחלט, שהרי מה שכתבו שזרובבל נמשח בשמן המשחה, ודאי לאו דווקא, שהרי מבואר בגמרא וברמב"ם שבזמן בית שני לא היה שמן המשחה, לפי שגנזו יאשיהו, אלא ודאי אמרו כן על דרך ההפלגה והמשל.

אולם דבריו של הרב יצחק שטרן שליט"א קשים משתי סיבות:

א. בעל השאילת דוד מחלק בין זרובבל לשאר הפחות שמונו מטעם מלכי פרס. רק זרובבל היה נחשב מלך ואילו שאר הפחות (כגון נחמיה), לא

היו נחשבים מלכים. משום כך, קידוש חומת ירושלים נעשה ללא מלך ולזכר בעלמא, למרות שהיה בנוכחות פחה, וזאת בניגוד לבניין המזבח ולהנחת היסודות לבית המקדש, שנעשו בנוכחות מלך.

ב. אמנם שמן המשחה נגנז בידי יאשיהו, ולכן ברור שזרובבל לא נמשח בשמן המשחה. אולם משיחת המלכים נעשתה גם בשמן אפרסמון^{קסז} כדי להדגיש את חשיבותם, וייתכן שכוונת הרד"ק היא שזרובבל אכן נמשח גם הוא בשמן אפרסמון, כדי להחשיבו.

נכון שזרובבל לא היה מלך עצמאי לגמרי, והוא היה כפוף לשלטון הפרסי, שגם הפסיק בסופו של דבר את בניין בית המקדש, אך כאשר התורה קבעה שיש להמליך מלך, היא לא התכוונה לומר שאם יש מעליו שלטון אחר הוא אינו נחשב מלך, אלא שצריך שתהיה לו עצמאות מסוימת, והוא צריך להיות נצר לשושלת מלכות בית דוד, ושני תנאים אלה התמלאו בזרובבל.

בניית בית המקדש על ידי גויים

כאשר ביקשו צרי יהודה להשתתף בבניין בית המקדש, ענו להם שבי הגולה:

וַיֹּאמֶר לָהֶם זְרָבָבֶל וַיְשׁוּעַ וַיִּשְׂאָר רְאִשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל: לֹא לָכֶם וְלָנוּ
לְבָנוֹת בַּיִת לְאֱלֹהֵינוּ, כִּי אֲנַחְנוּ יַחַד נִבְנֶה לֵה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל פֶּאֶשֶׁר צָנְנוּ
הַמְלֶךְ כּוֹרֵשׁ מֶלֶךְ פָּרַס.^{קסט}

מכאן למדו חכמים שאסור לקבל נדבה מגויים לצורך בניין בית המקדש, וכך פסק הרמב"ם:

וגוי שהתנדב מעות לדברים האלו או שהתנדב לעשות עמהם בחינם -
אין מקבלין ממנו, ואפילו גר תושב, שנאמר: "לא לכם ולנו לבנות בית
לאֱלֹהֵינוּ", ונאמר: "ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלם".^{קסט}

קסז. הוריות יא,ב.

קסח. עזרא ד,ג.

קסט. הלכות שקלים פ"ד ה"ח.

לפי הרמב"ם, מקור האיסור לקבל תרומה מגויים לבניין בית המקדש, הוא הפסוק מספר עזרא, ולפי זה דין זה הוא מדברי קבלה.

לעומת זאת רש"י סובר שהסירוב של שבי הגולה לשתף את צרי יהודה בבניין בית המקדש לא היה משום שיש בכך איסור, אלא משום שצרי יהודה היו מעוניינים לעכב את בניין בית המקדש. הגמרא במסכת ערכין אומרת:

תנו רבנן: בני ישראל מעריכין ואין העובדי כוכבים מעריכין, יכול לא יהו נערכין? תלמוד לומר: "איש", דברי ר' מאיר... רבי יהודה אומר: בני ישראל נערכין ואין העובדי כוכבים נערכין, יכול לא יהו מעריכין? תלמוד לומר: "איש". אמר רבא: הלכתיה דרבי מאיר מסתברא, טעמיה לא מסתברא... הלכתיה דרבי מאיר מסתברא, דכתיב: "לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו". ורבי יהודה האי "לא לכם ולנו" מאי עביד ליה?... אלא אמר רבא: משום רפיון ידיים הוא, דכתיב: "זיהי עם הארץ מרפין ידי עם יהודה ומבהלים אותם לבנות".^{קע}

לפי רבי יהודה, מותר לגוי להעריך ולתרום ערך של אדם לבית המקדש. כיצד מתיישבת שיטתו עם הפסוק בספר עזרא, שממנו עולה שאסור לגוי לתרום לבית המקדש? רבי יהודה אומר שהסיבה ששבי הגולה מנעו מצרי יהודה להצטרף למלאכת בניין בית המקדש נבעה מהכרה שהם רוצים למנוע את התקדמות הבניין, וכפי שכתב שם רש"י:

אלא אמר רבא - ודאי לבדק הבית אתי, ובימי עזרא היינו טעמא דשלחו להם לא לכם ולנו. משום רפיון ידיים - משום שלא היו מתכוונים לטובה אלא שיסמכו גם עליהם וישמעו לעצתם והם יאחרו הבניין עד שיסבו את לב כורש שלא לבנותו.

מכאן שרש"י סובר שאין ללמוד מפסוק זה שאסור לשתף גוי בבניין בית המקדש ושהוא אסור לתרום למקדש, אלא שבאותו זמן ראו זרובבל ויהושע שלא כדאי לצרף את הגויים למלאכת הבניין, כדי שצירופם לא יגרום להשבתת הבניין.^{קעא}

קע. ערכין ה.ב.

קעא. להרחבה בעניין זה, ראה במאמרו של הרב ישראל אריאל, "תרומת נכרים למקדש וכליו", בכתב העת "מעלין בקודש", גיליון 9, ובשו"ת בצל החכמה חלק ג', סימן מ"א.

אולם ברור הדבר שמותר שגוי יכין את החומרים לבניין בית המקדש. כך מצאנו ששלמה המלך פנה אל חירם מלך צור, וביקש ממנו שאנשיו יכרתו את העצים לבניין בית המקדש:

וַיִּשְׁלַח שְׁלֹמֹה אֶל חִירָם לֵאמֹר: אֲתָה יָדַעְתָּ אֵת דְּוֹד אָבִי, כִּי לֹא יָכַל לְבָנוֹת בֵּית לְשֵׁם ה' אֱלֹהֵי מִפְּנֵי הַמְּלַחְמָה אֲשֶׁר סָבְבָהוּ, עַד תֵּת ה' אִתְּם תַּחַת כַּפּוֹת רַגְלֵי: וְעַתָּה הִנֵּיחָ ה' אֱלֹהֵי לִי מִסָּבִיב, אִין שְׁטָן וְאִין פָּגַע רָע: וְהִנְנִי אֹמֵר לְבָנוֹת בֵּית לְשֵׁם ה' אֱלֹהֵי כְּאֲשֶׁר דָּבַר ה' אֶל דְּוֹד אָבִי לֵאמֹר, בְּנֶה אֲשֶׁר אֲתָן תַּחְתִּיךָ עַל כְּסֵאךָ, הוּא יִבְנֶה הַבַּיִת לְשִׁמִּי: וְעַתָּה צֹוּה וְיִכְרַתוּ לִי אֲרָזִים מִן הַלְּבָנוֹן, וְעַבְדֵי יִהְיוּ עִם עַבְדֶּיךָ, וְשֹׁכֵר עַבְדֶּיךָ אֲתָן לָךְ כָּל אֲשֶׁר תֹּאמֶר, כִּי אֲתָה יָדַעְתָּ כִּי אִין בְּנֵי אִישׁ יָדַע לְכַרֵּת עֲצִים כְּצִדְנִים.^{קעב}

אולם נשאלת השאלה: האם מותר שגויים יעסקו בבניין בית המקדש עצמו? בעניין זה מצאנו מחלוקת אצל רבותינו.

המשנה במסכת מידות מתארת את הלשכות שהיו בעזרה. אחת הלשכות הללו נקראת "לשכת הפרוה", והרא"ש מסביר מדוע היא נקראה כך:

ביומא מפרש מאי פרוה - אמגושא. פירש רש"י: אדם מכשף עשאה, בישראל הוה, כדכתיב: "לא לכם לבנות בית".^{קעג}

לפי הרא"ש, לא ייתכן שבונה לשכת בית הפרוה היה גוי, משום שמהפסוק בעזרא למדים שאסור לאפשר לגוי לבנות את בית המקדש. לעומת זאת, רבנו בחיי מביא מדרש שממנו הוא מסיק שבניין בית המקדש השלישי ייעשה על ידי נוכרים:

ומדרש תנחומא: למה נמשלה מלכות זו לחזיר? שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר עליהן מידת הדין. ויש נוסחאות שכתוב בהן: שעתיד להחזיר העטרה ליושנה. והעניין כי שני המקדשים נבנו על ידי ישראל, בית ראשון בנה שלמה שהוא מזרע יהודה, בית שני בנה זרובבל שהיה גם כן מזרע

קעב. מלכים א', ה, טז-כ.

קעג. פירוש הרא"ש למידות פ"ה מ"ג.

יהודה, שנאמר: "ידי זרובבל יסדו" וגו', ונעשה על ידי כורש שנתן רשות בזה, אבל הבית השלישי עתידה אומה זו לבנותו, וזהו שאמרו: עתיד להחזיר העטרה ליושנה, לפי שהוא החריבו. קעז

אולם לכאורה דברי רבנו בחיי קשים: כיצד קביעתו שבית המקדש השלישי ייבנה בידי נוכרים מתיישבת עם סירוב שבי הגולה לשתף את צרי יהודה בבניין בית המקדש לאחר שמסירוב זה נלמד שאסור לנכרי לבנות את בית המקדש? כדי להבין זאת, יש לעיין בפירוש תפארת ישראל על מסכת מידות:

ומה שנזכר כאן עניין השמירה בריש מסכת מידות, שהיא רק ללמדנו תבנית כל חלקי הבית המקדש בבניינו, ומה שייך לזה עניין השמירה, שהוא כעין עבודה שם. נראה לומר דמשום דכל עיקר לימוד מסכת זו הוא שנשמרו בלבנו תבנית ואופן בנינו, למען דעת באיזה אופן ייבנה לעתיד... וכן כתב הרמב"ם בהקדמה למסכת זו.

ויש ראיה לדבריו מהכתוב ביחזקאל, דכתיב: "וישמרו את צורתו ואת כל חוקותיו ועשו אותו". ואף על גב דבניין שלעתיד ייבנה בידי שמים מאליו, (כרש"י ראש השנה דף ל' ע"א, ובסוכה דף מ"א א', ובתוס' בסוכה שם ובשבעות דף ט"ו ב.). על כל פנים לרמב"ם הנ"ל שכתב שהלימוד ממסכת זו הוא "למען ידעו איך יבנוה" (וכן כתב גם כן רש"י עצמו ביחזקאל שם), על כורחך צריך לומר דהך דתנחומא שהביא תוספות (שבעות דף ט"ו) דלעתיד ייבנה המקדש בידי שמים, דברי אגדה היא ואין למדין ממנה, אלא רוצה לומר שהקב"ה יסייעם בדרך נס שיבנוהו. קעה

התפארת ישראל שואל: מדוע היה צורך בכלל לכתוב את מסכת מידות? והרי רש"י ותוספות סוברים שבית המקדש השלישי ירד משמים, ואם כן לכאורה אין שום צורך לדעת את מידות הבית! בשלמא לפי הרמב"ם, שבית המקדש השלישי עתיד להיבנות בידי אדם, מובן שיש צורך להכיר את מבנה בית המקדש, משום שכך נדע כיצד לבנות אותו, אולם לפי רש"י ותוספות,

קעד. רבנו בחיי ויקרא יא, ד.

קעה. תפארת ישראל (בועז) מידות פ"א מ"א.

הסוברים שבית המקדש השלישי ירד משמים, מדוע היה צריך לכתוב מסכת זו? התפארת ישראל משיב, שעל ידי לימוד מסכת מידות נשמור בלבנו את בניין בית המקדש. כלומר: התועלת במסכת מידות איננה תועלת מעשית, אלא תועלת חינוכית. ממשיך התפארת ישראל:

ובלי זה לפי עניות דעתי לא קשה מידי קושיית רש"י מדאין בניין בית המקדש דוחה יום טוב אינה חזקה כל כך, דיש לומר שיבנוה נכרים, כעניין שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'". ואי משום "לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו", היינו בבונים משלהם.

הגמרא במסכת ראש השנה אומרת שייתכן שבית המקדש השלישי ייבנה בלילה, או ביום טוב, אף שהבנייה אז אסורה מן הדין.^{קע} רש"י שם מסביר שבית המקדש השלישי עתיד להיבנות בידי שמים, ולכן הוא יכול להיבנות בלילה או ביום טוב. אולם התפארת ישראל מסביר שבית המקדש השלישי ייבנה בידי אדם, ובכל זאת ייתכן שייבנה בלילה או ביום טוב על ידי גויים. לכאורה, אפשרות זו אינה עולה בקנה אחד עם סירוב שבי הגולה לשתף את צרי יהודה בבניין בית המקדש, אולם התפארת ישראל עונה שכאשר הגויים בונים את בית המקדש בשליחות יהודים ומחומרים שנקנו על ידי יהודים, הדבר מותר.

ובאשר לאיסור כניסת גוי אל מעבר לחיל - כתב התפארת ישראל שהדבר מותר כאשר הוא נעשה לצורך בניין בית המקדש או תיקונו.

אולם לא זכיתי להבין את דבריו של התפארת ישראל. הרי צרי יהודה רצו רק להצטרף לשבי הגולה בבניין הבית. אם כן, תשובת שבי הגולה "לא לכם וכו'", כוללת גם איסור לבנות בשליחות ובשותפות עם הגוי!

הגאון רבי צבי פסח פרנק זצ"ל, בספרו "מקדש מלך", הקשה כמה קושיות על שיטת התפארת ישראל, שאפשר לבנות את המקדש על ידי גוי (מן הראוי לספר כאן כיצד נתחבר ספר זה. בימי מלחמת העולם הראשונה, רדפו השלטונות הטורקים אחרי המשתמטים משירות בצבא הטורקי. אחד מה"משתמטים" הללו היה הגאון רבי צבי פסח פרנק זצ"ל. הוא התחבא אז

קעו. עיין הרחבה בעניין זה באוצר מפרשי התנ"ך על ספר נחמיה, אוצר המאמרים.

בעלייה קטנה וחיבר שם ספר שלם על ענייני ירושלים והמקדש, ושמו "מקדש מלך". וכך הוא כותב:

גם מה שאפשר לעשות את המצווה על ידי גוי לא נקרא אפשר לקיים שניהם, כמו שכתבו האחרונים לעניין הקושיה במילה בשבת, הא אפשר על ידי עכו"ם, דזה לא נקרא לקיים שתיהן, דהרי אין שליחות לעכו"ם, ונמצא דלא קיים את המצווה, והכי נמי לעניין מצוות בניין בית המקדש... עוד יש טעם שאי אפשר לבנות על ידי עכו"ם, משום שבניין בית המקדש צריך שיהא לשמה, ומזבח בוודאי שצריך לשמה... ועכו"ם אדעתיה דנפשיה עביד, ואינו עושה לשמה ולא מהנה אפילו בישראל עומד על גביו. קע"ז

נמצא שאי אפשר לבנות את בית המקדש על ידי גויים, הן משום שאי אפשר למנות אותם כשליחים שלנו לצורך העניין, והן משום שהם אינם יכולים לבנות את בית המקדש לשמה.

בניין בית המקדש על פי נבואת יחזקאל

עניין נוסף שיש לדון בו, הוא יחסם של בוני הבית השני לנבואת יחזקאל. לאחר חורבן הבית הראשון, תיאר הנביא יחזקאל את המקדש העתיד להיבנות לעתיד לבוא. נשאלת השאלה: האם שבי הגולה בנו את בית המקדש השני על פי נבואת יחזקאל, או לא?

הרמב"ם כותב:

בניין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים, וכן בניין העתיד להיבנות, אף על פי שהוא כתוב ביחזקאל, אינו מפורש ומבואר. ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא, בנוהו כבניין שלמה, ומעין דברים המפורשים ביחזקאל. קע"ח

התוספות יום טוב, בהקדמתו לפירושו למסכת מידות, מפרש את דברי הרמב"ם:

ואף על פי שהבניין של עתיד יש בו שינויים, ולא ישוו עם בניין בית

קעז. מקדש מלך עמ' קכח, ושם עמ' קמא.

קעח. הלכות בית הבחירה פ"א ה"ד.

שני, וכמו שיראה המעיין במשנה ובספר יחזקאל, והרמב"ם עצמו כתב בתחילת הלכות בית הבחירה, וזה לשונו: "בניין שלמה כבר מפורש במלכים, וכן בניין העתיד להיבנות, אף על פי שהוא כתוב ביחזקאל, אינו מפורש ומבואר. ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא בנוהו כבניין שלמה, ומעיין דברים המפורשים ביחזקאל", עד כאן. הרי שאין בבניין בית שני אלא מעין דברים המפורשים ביחזקאל, אבל לא ככל הכתוב בספר שם.^{קעט}

התוספות יום טוב מסביר שנבואת יחזקאל נאמרה על בית המקדש השלישי, ולא על בית המקדש השני. משום כך שבי הגולה בנו את בית המקדש השני על בסיס תבנית בית המקדש הראשון, ורק בדברים מסוימים הסתייעו בנבואת יחזקאל.

בהמשך דבריו מסביר התוספות יום טוב מדוע בית המקדש השני לא נבנה על פי נבואת יחזקאל, אלא על פי התבנית של בית המקדש הראשון, ורק כמה דברים נעשו על פי נבואת יחזקאל:

לכך אני אומר שלפי שלא הייתה תשובתם הוגנת, לא יוכלו למלאותו בכל חלקי הבניין כמות שהוא, לפי שאותו בניין מיועד לגאולת עולם, שתהא הכבוד חונה לעולם, כעניין שנאמר שם: "ושכנתי בתוכם לעולם" (יחזקאל מג, ט). ומכל מקום, הואיל והיה ראוי להם - ראו כי טוב לבנות מעין אותו הבניין במקצת מן הדברים...

הבית שיחזקאל ניבא עליו הוא בית הראוי לעמוד לעולם, כפי שאמר יחזקאל: "ושכנתי בתוכם לעולם". כיון ששבי הגולה ידעו שדורם לא הגיע למעלה זו, שהבניין שהם יבנו יוכל לעמוד לעולם, הם החליטו שלא לבנות את הבית על פי נבואת יחזקאל, אלא הם עשו כמה דברים על פי יחזקאל, ובשאר הדברים הם התבססו על תבנית בית המקדש הראשון. יש עוד מקום להאריך בהבנת דברי התוספות יום טוב (כגון: על פי מה קבעו אם להתבסס על נבואת יחזקאל או על תבנית בית ראשון? כיצד הדברים מסתדרים עם הכתוב "הכל בכתב"?), אך אין כאן מקומו.

קעט. הקדמת ה"תוספות יום טוב" למסכת מידות.

לעומת זאת, מדברי תוספות משמע שנבואת יחזקאל נאמרה על בית המקדש השני:

אחד שהעיד להם על המזבח - תימה, קרא כתיב ביחזקאל: "והאריאל שתיים עשרה אמות".^{קפ}

תוספות מקשים על דברי הגמרא בעניין הגדלת המזבח בבית השני מהפסוק בספר יחזקאל. משמע מכך שהם סבורים שבית המקדש השני נבנה על פי נבואת יחזקאל.

גם מדברי רש"י משמע שבנו את בית המקדש השני על פי נבואת יחזקאל, אלא שהוא כתב שגם בית המקדש השלישי ייבנה על פי נבואה זו, וכך כתב על בניין המזבח בידי שבי הגולה:

ונאמר להלן רבוע - בשל יחזקאל שנתנבא על בית שני או על העתיד, רבוע אל ארבעת רבעיו.^{קפא}

אולי אפשר לומר שמחלוקת זו, אם הבית השני נבנה כולו על בסיס נבואת יחזקאל, קשורה למחלוקת הראשונים בעניין בניין בית המקדש השלישי - האם הוא ייבנה בידי אדם או בידי שמים. רש"י ותוספות כתבו שבית המקדש השלישי עתיד להיבנות בידי שמים, וממילא ההוראות הכתובות בספר יחזקאל לגבי בניין בית המקדש, שהיו צריכות להיות מיושמות בידי אדם, לא נאמרו על הבית השלישי אלא על הבית השני. לעומת זאת הרמב"ם סובר שבית המקדש השלישי ייבנה בידי אדם, ולכן אפשר שההוראות הכתובות בספר יחזקאל מיועדות לבוני הבית השלישי.

ולנו לא אכפת כיצד ייבנה בית המקדש, אם בידי אדם או בידי שמים - רק שייבנה כבר!

קפ. זבחים סב, ד"ה אחד שהעיד.

קפא. זבחים נטב, ד"ה ונאמר.

בניין בית המקדש בזמן שרוב ישראל בגלות

שאלה נוספת שיש לדון בה, הקשורה לבניין בית המקדש בידי שבי הגולה, עולה מקביעתו של ספר החינוך, שמצוות בניין בית המקדש נוהגת רק כשרוב ישראל יושבים בארץ ישראל:

ונוהגת מצווה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן. וזו מן המצוות שאינן מוטלות על היחיד, כי אם על הציבור כולן, כשייבנה הבית במהרה בימינו - יתקיים מצוות עשה.^{קפב}

החינוך איננו מציין מקור לקביעתו שמצוות בניין בית המקדש תלויה במציאותם של רוב ישראל בארץ ישראל. יתרה מכך, רבי יהושע מקוטנא, מחבר שו"ת ישועות משיחו, מקשה על ספר החינוך מבניין בית המקדש על ידי שבי הגולה:

בספר החינוך כתב דמצוות בניין בית המקדש היא רק בזמן שרוב ישראל יושבין על אדמתם. ולכאורה בימי שבי הגולה דכל הקהל היה רק ארבע ריבוא, האיך בנו את בית המקדש? ואפשר כמו שאמרו חז"ל בחגיגה: "זכה נוטל חלקו וחלקו חברו בגן עדן", אם כן הכי נמי, כיון שהיה בידי כולם לעלות ולא רצו, נטלו העולים כוח וזכות הנשארין, ולהם היה הכוח והזכות מרוב ישראל, ומקרי רוב ישראל על אדמתם.^{קפג}

רבי יהושע מקוטנא מסביר שאם רוב ישראל נשאו בחוץ לארץ מרצונם החופשי, אלה שעלו נחשבים רוב ישראל, ואין מתחשבים ברוב העם שנשאר בחוץ לארץ. בהמשך דבריו שם הוא משווה את בניין בית המקדש לסמיכת חכמים, שגם בה מתחשבים רק בחכמים הנמצאים בארץ ישראל, ולא באלה שבחוץ לארץ.

הרב ולדנברג זצ"ל, מחבר שו"ת ציץ אליעזר, ניסה בתחילה ליישב את קושיית הישועות מלכו על החינוך בדרך אחרת:

קפב. ספר החינוך מצווה צ"ה.

קפג. ישועות משיחו, ליקוטי תורה (מופיע בסוף השו"ת), פרשת תרומה.

ועולה בדעתי ליישב לכאורה קושיית הישועות מלכו בפשוטו ולומר, דהחינוך סבר בזה כשיטת הרמב"ן בחידושיו ריש מגילה, דסבירא ליה דאמנם כן, ברישיון כורש עלו ישראל לארץ ואנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו, ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא וכו' עיין שם באריכות. ואם כן אפשר לומר שגם הבעל החינוך ז"ל סבר נמי כן שכבר היו שם רוב ישראל, ויורדת אפוא קושיית הישועות מלכו מאליה.^{קפד}

הרמב"ן סובר שזרובבל עלה עם עולים רבים מכל שבטי ישראל (הבאנו את דבריו במאמר ג'), ואם כן, ייתכן שיש להסביר שגם בעל ספר החינוך סבר כך, והוא אף סבר שבשיבת ציון עלו רוב ישראל לארץ ישראל, וממילא אין מקום לקושיה איך בנו עולי בבל את בית המקדש. אולם הציץ אליעזר חוזר בו מהסבר זה:

אולם התבוננתי שאי אפשר לומר כן בדעת החינוך, כי החינוך במצווה תק"ז סבירא ליה בהדיא דבירושה שבימי עזרא הייתה רק ביאת מקצתם, ולפיכך לא הייתה מן התורה. ומזה, שממילא אי אפשר גם לומר בכלל בדעת החינוך כחידושו של הישועות מלכו הנזכר לעיל, דהרי כאמור סבירא ליה לחינוך שהיה נחשב אז רק כביאת מקצתם, אם לא שנאמר שהגאון מקוטנא אמר את חידושו בדעת החינוך רק בנוגע לבניין בית המקדש, וסבר לחלק בין בניין בית המקדש שלא כתוב בהדיא שצריכים ביאת כולכם, לבין חיוב תרומות ומעשרות שמרבינן מקרא דבעינן ביאת כולכם.

החינוך עצמו כותב בעניין מצוות תרומות ומעשרות, שבימי עזרא עלו רק מעט עולים, ולכן חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בימי בית שני לא היה מדין תורה (כיוון שלא התקיים התנאי של ביאת כולכם). ממילא אי אפשר לומר שהחינוך סובר שרוב ישראל עלו עם זרובבל. אולם אי אפשר גם לומר כדבריו של הישועות מלכו, שאם רוב ישראל נשארים בחוץ לארץ מרצונם החופשי, אלה שעלו נחשבים רוב עם ישראל, שהרי אם כך, החינוך היה צריך לומר מטעם זה, שגם חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בימי בית שני היה מדין תורה,

קפד. שו"ת ציץ אליעזר חלק י', סימן ה'.

ואילו בפועל כתב החינוך שחיוב ההפרשה חל רק מדרבנן (אלא אם נחלק בין דין בניין בית המקדש לדין הפרשת תרומות ומעשרות).

ומסיים הציץ אליעזר:

ולעיקר קושייתו של הישועות מלכו, ראיתי שכבר עמד גם הגאון רבי דוד פרידמן ז"ל מקרלין בפתיחה לקונטרס דרישת ציון וירושלים, וכותב לתרץ ולבאר דצריך לומר דהבניין דבית שני היה על פי נביא וכו', ושנית, אף דלא נצטוו ישראל לבנות להם מקדש קודם שיהיה להם מלך וינוחו מאויביהם, עדיין כל זאת אין איסור בדבר ואם יבנוהו ויגיעו לסוף מידותיו יהיה קודש כדינו, לכן היו יכולים לעשות על פי נביא אלה הדברים, עיין שם.

הציץ אליעזר מסביר את ספר החינוך על פי השאילת דוד בשני אופנים:

- א. למרות שרוב ישראל לא עלו בימי שיבת ציון, היה מותר להם לבנות את בית המקדש, משום שהיה על כך ציווי מפורש של נביא (ועיין במאמר ד', שם הרחבנו בעניין סמכותו של נביא בקביעת הלכה בענייני בית המקדש).
- ב. בדיעבד, אם בנו את בית המקדש ללא התנאי שרוב ישראל יושבים בארץ ישראל, אין איסור בדבר, ובלבד שעשו כן על פי נביא.

לסיכום

- א. נחלקו האחרונים האם חובה להעמיד מלך לפני בניין בית המקדש.
- ב. אסור לקבל תרומה מגוי לצורך בניין בית המקדש (או מפני שיש בדבר איסור דאורייתא או מכוח תקנת חכמים). ונחלקו האחרונים אם מותר שגוי יבנה את בית המקדש עצמו.
- ג. יש אומרים שנבואת יחזקאל נאמרה רק על בית המקדש השלישי, ויש אומרים שגם בית המקדש השני, שבנו שבי הגולה, נבנה על פי נבואת יחזקאל.
- ד. ספר החינוך כותב שמצוות בניין בית המקדש נוהגת רק כשרוב ישראל יושבים על אדמתם. האחרונים דנו כיצד לפי זה נבנה המקדש בימי שיבת ציון, והציעו כמה הסברים.